

**İSLÂM DÜŞÜNCESİNDE
ELEŞTİRİ KÜLTÜRÜ
ve TAHAMMÜL AHLÂKI**

**التراث النقدي وأخلاق التسامح في الفكر الإسلامي
(الندوة الدولية)**

**THE CRITICISM CULTURE AND MORALITY OF
TOLERANCE IN ISLAMIC THOUGHT
(INTERNATIONAL SYMPOSIUM)**

ENSAR NEŞRİYAT TİC. A.Ş.

© Eserin her türlü basım hakkı anlaşmalı olarak Ensar Neşriyat'a aittir.

ISBN : 978-605-7619-53-2 (II. Cilt)

ISBN: 978-605-7619-54-9 (Tk.)

Sertifika No: 17576

İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 26
Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 95

Kitabın Adı

İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı

Koordinatörler

Prof. Dr. Ahmet POLAT - Prof. Dr. Abdülcilil BİLGİN

Editörler & Organizasyon

Dr. Öğr. Üyesi Mahsum AYTEPE

Dr. Öğr. Üyesi Teceli KARASU

Yayına Hazırlayan

Arş. Gör. Şaban ARGUN

Son Okuma:

Arş. Gör. Ahmet Numan ÜNVER - Arş. Gör. Muhammed Ali ACAR

Arş. Gör. Nuray SARMAN

Kapak Tasarım

Halil YILMAZ

Baskı:

Çınar Mat. Yay. San. Tic. Ltd. Şti.

100. Yıl Mahallesi Matbaacılar Caddesi

Ata Han No.: 34/5 Bağcılar / İstanbul, 0212 628 96 00

Sertifika No: 12683

1. Basım

Ekim 2019 / 1000 adet basılmıştır.

İletişim Adresi:

Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.

Düğmeciler Mah. Karasüleyman Tekke Sok. No: 7 Eyüpsultan / İstanbul

Tel: (0212) 491 19 03 - 04 – Faks: (0212) 438 42 04

www.ensarnesriyat.com.tr – siparis@ensarnesriyat.com.tr

KUR'AN'A GÖRE ÖTEKİNE TAHAMMÜLÜN SINIRLARI

Ahmet ABAY*

GİRİŞ

İnsanların birbirlerine tahammül edememeleri günümüzün en büyük problemlerinden biridir. Gerek düşünce gerekse eylem alanında tahammülsüzlük alabildiğine yaygınlaşmış durumdadır. Görsel, yazılı ve sosyal medyada tahammülsüzlüğün onlarca örneğini her gün görebilmek mümkündür. Bu problem hep var mıydı? Yoksa yeni mi ortaya çıktı? Ya da genel anlamda neden insanlar birbirlerine tahammül edemiyorlar?

“Ben” ve “o”, “biz” ve “onlar” söylemleri insanlık tarihi kadar eskidir. Zira Allah Teâlâ tarafından insan yaratılmaya karar verildiğinde melekler Allah’a şöyle demişlerdi; “*Rabbin meleklerle, “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” dediği vakit melekler, Biz seni överek anarken ve yüceltip dururken, orada fesat çıkaracak, kan dökecek birini mi yaratacaksın?” dediler. Allah, “Ben sizin bilmediğinizi bilirim” diye cevap verdi*”¹ Ayette meleklerin söylediklerine baktığımızda rahatlıkla “biz” ve “o” söylemi anlaşılabilir. Yani “biz” ve “o” söylemi melekler tarafından dile getirilmektedir. Bu söylem nereye kadar kabul edilebilir bir söylemdir. Hangi noktadan sonra problemlili hale gelmektedir? Kısacası her “öteki” diye nitelediğimiz şey “ötekileştirme” olarak kabul edilecek mi? Ya da her “ben” ve “o” veya “biz” ve “onlar” dediğimizde karşı tarafı ötekileştiriyor muyuz?

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle konunun temel kavramları olan “öteki” ve “tahammül” kavramlarına değinilecektir. Bu kavramlarla beraber “sabır” kavramının manasına bakmak da yararlı olacaktır. Zira Kur’an, “sabır” kavramına sıkça yer vermektedir.

“Öteki” kelimesi; “zamir olarak kullanıldığında, diğeri, öbürü, sıfat olarak kullanıldığında, sözü edilen veya benzer iki nesneden önem ve konum bakımından uzakta olan, toplum biliminde ise, mevcut kültürün içinde dışlanmış olan”² anlamlarına gelmektedir.

* Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı, ahmetabay70@hotmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8284-8336>

¹ Bakara 2:30.

² Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, (Ankara: TDK Yayınları, 2005), s.1551.

“Tahammül” kelimesi isim olarak, nesnenin güçlü, zorlayıcı dış etkenlere karşı koyabilmesi, dayanması ve insanın kötü, güç durumlara karşı koyabilme gücü, kaldırma, katlanması anlamına gelmektedir. Fiil olarak tahammül etmek şeklinde kullanıldığında ise dayanmak, katlanmak ve kaldırmak³ anlamlarına gelmektedir.

“Sabır” sözlükte “hapsetmek, tutmak, birini bir şeyden alıkoymak, dayanmak, kefil olmak, cüret, şecaat,⁴ tahammüllü olmak, sebatkârlık, dayanıklılık sıkıntılı ve acılı durumlarda itidali korumak ve dava yolunda karşılaşılacak her türlü güçlüğün üstesinden gelmek için gerekli ruh direncine sahip olmak⁵ anlamlarına gelmektedir. Sabır, aklın ve Şeriatın gerektirdiği şeylere karşı nefsi tutmaktır.⁶ Sabır cahiliye döneminde şecaat ve cesaretle birlikte anılırken, İslam bu kavrama dini bir yön vermek suretiyle kendisinin belli başlı erdemlerinden biri haline getirdi⁷. Ayrıca “sabrın her hâlükârda Allah için olmasını istedi.

Ötekileştirme

İnsanların öteki ile karşılaşmalarının iki türlü gerçekleştiğinden söz edilir.⁸ İlki, kültürel mesafeyi inkâr etmek veya görmezden gelmek, ötekileri bilerek ya da bilmeyerek benzetme yoluyla kendi içimizde, kendimiz ve kültürümüz üzerinden okumaktır. Öteki, kendimizin yansıması olarak görülür. Tıpkı, İslam savaşçısı Selahaddin Eyyubi’nin Haçlılar tarafından bir şövalye olarak algılanması gibi. İkincisi ise, ilkinin tam tersidir. Kendinden olmayan “ötekileştirilerek” kültürel kodlamayla kurgulanmış olur. Bir şeytanlaştırma (demonization) söz konusudur. Roland’ın Şarkısında İslam’ın, Hristiyanlığın şeytani aksi olarak tanımlanması gibi.⁹

Kült eksenli medeniyet tecrübeleri, tarih boyunca kendi güç ve otoritesi için daima çevrede tutulan ve tarihten sürgün edilen “ötekiler” e muhtaçtır ve gücün tahakkümüne giren bilgi de bu süreçte “ötekileştirme”nin ana koordinatlarının çiziminde görevdedir. “Ontolojik öteki”nin olmasını dayatan tüm kültürlere karşı, vahiy halkasının en otantığı ve evrenseli olan İslam vahyi “vasıfsal öteki” (mesela küfür, nifak, vb.) ile adeta meydan okur.¹⁰

³ TDK, *Türkçe Sözlük*, s.1883.

⁴ İbn Manzur. *Lisanü’l-Arab*. (Beyrut: Dar Sadır, 1956) IV: 438.

⁵ Toshihiko İzutsu, *Kur’an’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*. çev. Selahattin Ayaz, (İstanbul: Pınar yayınları, 4. Baskı 2011).s. 177.

⁶ Rağıb el-İsfehani, el-Müfredat fi Garibi’l Kur’an. Thk. Muhammed Seyyid Keylâni. (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, t.y.). s.273. y.

⁷ İzutsu, *Kur’an’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*. s. 177

⁸ Peter Burke, *Afişten Heykele Minyatürden Fotoğrafa Tarihin Görgü Tanıkları*, trc. Zeynep Yelçe (İstanbul: Kitap yayınevi, 2016), 137.

⁹ İrfan Kaya. “Sosyolojik Düşüncede Avrupa-merkezcilik, Ötekileştirme ve Oryantalist Söylem Üzerine Post-kolonyal Bir Okuma ve Eleştirisi “, CUID 21, sy. 3 (Aralık 2017), s. 1994.

¹⁰ Şevket Yavuz, “İslam’ın Ötekileştirmeye Meydan Okuması Veya “Ontolojik Öteki” den “Vasıfsal Öteki”ne İntikalin Macerası”. Marife Dergisi, yıl. 6, sayı. 3, 2006, s. 137.

Ötekileştirmeyi doğuran etmenlerin başında “tanımlamak” gelmektedir. Tanımlamak tanımlayan açısından hükmetmektir. Modernitenin yapmış olmaktan en çok hoşlandığı adlandırmaktır. Adlandırırken sınırlayan, bunun tabi bir sonucu olarak dışlamadan da yapamaz. Ötekileştirme bu sayede ortaya çıkar.¹¹ Bugün batı dünyasının Müslümanlar ile ilgili yaptığı şey tam da budur. Önce adlandırmakta sonra da ötekileştirmektedir. Müslümanların yaşadığı coğrafyalarda bulunan birçok terör örgütü batılı akıl hocaları tarafından kurulmakta ve finansa edilmekte iken, terörist diye adlandırılan ve ötekileştirilen Müslümanlar olmaktadır.

“Ötekileştirme” kavramı, toplumsal ayrışmalara sebep olduğu için aynı zamanda evrensel insan anlayışının da zarar görmesine neden olmaktadır.¹² Batılı toplumların ortaya çıkardığı ötekileştirme, hoşgörülerini yitirdiklerine dair bir izlenim ortaya çıkarır. Çünkü bu toplumlarda ortaya çıkan ötekileştirme ile birlikte insanlar ve toplumlar arasında yaşanan sınıfsal ayrımların olduğu görülür.¹³

Medenileştirme misyonu her ne kadar Soğuk Savaş yıllarında kurtarıcılık misyonu (Komünist tehditten) öne çıkmasından dolayı askıya alınmaya çalışılsa da, 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren başlayan küreselleştirme süreçleri ve kipleri halihazırdaki duruma uygun olarak antikitenin “barbario” şeklindeki ötekileştirme prototipi, yeniden göreve çağrılarak seküler bir teoloji olarak şekillenen teröroloji yordamıyla modern “teröristler olarak yeniden konumlandırılır.”¹⁴ Yani “ötekileştirme” son hızla devam eder. Çoğu toplum kendi varlığının devamını sağlamak için bir “öteki” icat eder. Çünkü kendilerince böylelikle halklarını vatanına ve değerlerine sahip çıkma hususunda diri ve zinde tutacağına inanırlar.

Kur’an’a Göre Öteki Kimdir?

Kur’an’ın içeriğine baktığımızda bir “öteki” tasvirinin olduğu hissedilir. Fakat Kur’an’ın “öteki” diye ifade ettiği kimseler daha çok ya Allah’a ya Peygambere ya da Müslümanlara nispetle “diğer” olarak nitelenmektedir. İnanç farklılığı olan kişi ve gruplar da birbirlerine nispetle “öteki” olarak zikredilmektedir. Fakat bu “Öteki” olarak ifade etme, ontolojik bir “öteki” değil, bir vasıf/niteleme olarak “öteki”dir.¹⁵ Mesela, Allah’ın emirleri doğrultusunda hareket edenlerle şeytana uyanların, “Hizbullah ve Hizbuşşeytan”¹⁶ olarak nitelenmeleri. İman edip etmeme bakımından “Mü’min ve kâfir” ifadesi de bu türden bir “öteki” tarifiedir. Bu bağlamda Hz. Pey-

¹¹ Kaya, “Sosyolojik Düşüncede Avrupa-merkezcilik, Ötekileştirme...”, s. 1996.

¹² Adem Sağır-Erkan Dikici. “Yunus Emre’nin Humanizm Görüşü Perspektifinden Ötekileştirme Problemi”. X. Uluslararası Yunus Emre Sevgi Bilgi Şöleni 6-8 Mayıs, (Eskişehir 2001) s. 776

¹³ Sağır-Dikici. “Yunus Emre’nin Humanizm Görüşü Perspektifinden Ötekileştirme Problemi”, s.787.

¹⁴ Yavuz, “İslam’ın Ötekileştirmeye Meydan Okuması Veya “Ontolojik Öteki” den “Vasıfsal Öteki”ne İntikalin Macerası”, s.143.

¹⁵ Detaylı bilgi için bkz: Yavuz, “İslam’ın Ötekileştirmeye Meydan Okuması Veya “Ontolojik Öteki” den “Vasıfsal Öteki”ne İntikalin Macerası”, s.136-150.

¹⁶ Mücadele 58:22.

gamber ve diğerleri; “*Sen de öleceksin onlar da ölecekler*”¹⁷, “*sen ölürsen onlar ebedi mi kalacaklar?*”¹⁸, “*sizin dininiz size, benim dinim bana*”¹⁹ gibi ifadelerle konumlandırılırlar.

Vahyin öngördüğü varlık teorisinde, ontik aşağıdakiler ve yukarıdakiler yoktur; yüce oluş veya düşük oluş birey veya toplumların Yaradan ile ilişkilerinin mahiyetine bağlıdır. Yani isimler, sıfatlar, zahiri özelliklerin ilahi planda hiçbir kıymeti yoktur.²⁰ Üstünlük ancak takva ekseninde değer kazanır. “*Ey insanlar! Bakın, Biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık ve sizi kavimler ve kabileler haline getirdik ki birbirinizi tanıyabilesiniz. Şüphesiz, Allah katında en üstün olanınız, O’na karşı derin bir sorumluluk bilincine sahip olanınızdır. Allah her şeyi bilendir, her şeyden haberdar olandır.*”²¹ Bu ayeti vahiyin inşa etmek istediği varlık ontolojisinin merkezine koymak gerekir. Bu ontik yapıyı şekillendiren vahiyler halkası aynı zamanda uygun bilgi, değer ve kurtuluş idealleri de ortaya koyar. Nitekim Kur’an’ın tüm epistemik kodunu ve varlık formunu iki idealle açıklamak mümkündür: (a) tevhid; (b) adalet. Her ikisini de tek bir gayeye irca etmek imkan dahilindedir: o da adalet.²² Böylece vasıfsal “öteki” olarak nitelenene bile hakkını teslim etme erdemi gelişir. Çünkü Kur’an, “*...Sizi Mescid-i Harâm’dan alıkoyanlara karşı öfkeniz, saldırganlık yapmanıza yol açmasın...*”²³ ve “*Ey inananlar, Allah için adaletle şahidlik edenler olun. Bir topluluğa karşı duyduğunuz kin, sizi adaletten saptırmasın. Adil davranın, takvaya yakışan budur. Allah’tan korkun, kuşkusuz Allah yaptıklarınızı haber almaktadır.*”²⁴ Adalet herkesle muamelenin temel ölçüsüdür.

Kendi özellikleri sebebiyle “ötekileştirmeyi” ilk yapanın İblis olduğunu ifade etmek iddialı bir tez olmasa gerektir. Zira İblis, kendi değerlendirmelerine göre kendisini üst, Ademi alt görerek şöyle bir ötekileştirme yapar: “*... Ben ondan daha üstünüm. Çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın, dedi.*”²⁵ Görüldüğü gibi, İblis “ben ve o” demekle kalmamış kendini “o” diye ötekileştirdiği Hz. Adem’den daha üstün görmüştür. Zaten ötekileştirmenin temelinde de kendini iyi, üstün, değerli, ötekini kötü, alt ve değersiz görmek yatmaktadır. Köken farklılığı gözeterek kendini üstün görüp diğerlerini ötekileştirenler şeytanın, yani İblis’in yaptığı yapılmaktadır. Köken farklılığı gözetilenler ırkçıdırlar. İnsanlar doğuştan getirdikleriyle övünmemeli, sonradan kazandıklarıyla iftihar etmelidirler. Doğuş-

¹⁷ Zümer 39:30.

¹⁸ Enbiya 21: 34.

¹⁹ Kafirun 109:6.

²⁰ Yavuz, “İslam’ın Ötekileştirmeye Meydan Okuması Veya “Ontolojik Öteki” den “Vasıfsal Öteki”ne İntikalin Macerası”, s.146.

²¹ Hucurat 49:13.

²² Yavuz, “İslam’ın Ötekileştirmeye Meydan Okuması Veya “Ontolojik Öteki” den “Vasıfsal Öteki”ne İntikalin Macerası”, s.149.

²³ Maide 5:2.

²⁴ Maide 5:8.

²⁵ A’raf 7:12.

tan getirilenlerde kendi irâdemiz, emeğimiz ve gayretimiz yoktur. Doğuştan getirdiklerimizle övünürsek kadın-erkek ayırımı, üstün ırk-üstün olmayan ırk ayırımı ortaya çıkar, buradan da kibir, yani üstünlük anlayışı ortaya çıkar.²⁶ Bu nedenle vahiy, insanın ortak kökenine işaret ederek, Allah katında üstünlüğün O'na karşı sorumluluklarını yerine getirmede olduğunu²⁷ ifade etmiştir.

Medine'de bazı münafıkların özellikle muhacirlere bakış açılarında ve onlara söylemiş oldukları şu sözlerde ötekileştirmenin tipik bir örneğini görmek mümkündür: *"Onlar: Andolsun, eğer Medine'ye dönersek, üstün olan, zelil/değersiz olanı oradan mutlaka çıkaracaktır, diyorlardı. Hâlbuki asıl üstünlük, ancak Allah'ın, Peygamberinin ve müminlerindir. Fakat münafıklar bunu bilmezler."*²⁸ Münafıklar, özel de muhacirleri genelde bütün mü'minleri ötekileştirerek onları "zelil ve hakir", kendilerini "aziz ve üstün" olarak görmektedirler. Kur'an-ı Kerimde benzer tavrın örneklerini²⁹ çok sayıda bulmak mümkündür.

Kur'an'ın hayata bakışı ile şekillenen şahsiyetler ötekileştirme kavramına yeni bir boyut kazandırır. Örneğin Yunus Emre için bütün toplumlar, dünya üzerindeki insanlığı bir araya getirmiştir; bu nedenle toplumlar arasında bir farklılığa temas etmemekte, böylelikle birbirlerini ötekileştirmeyen bir sosyal söylem tasavvurunu dile getirmektedir. Toplumların birbirini öteki olarak kabul etmemesi yönündeki görüşlerini yansıtan Yunus Emre, bunun en önemli nedeni olarak, üzerinde yaşanan dünyayı, insanlığın ortak malı olarak kabul etmesidir; çünkü bu dünya kimsenin kendi malı değildir ve bu dünya kimseye kalmayacaktır.³⁰

Gelin tanış olalım, işi kolay kılalım

Sevelim sevillelim, dünya kimseye kalmaz.

Ötekine Tahammülün Sınırları Nedir?

Tahammül veya sabır vahyin sürekli gündemde tuttuğu kavramlardandır. Mü'minler karşılaştıkları zorluk, sıkıntı, meşakkat ve eziyetlere tahammül göstermeli ve sabretmelidirler. Bu tahammül ve sabır sürekli mi olmalı? Bunun sınırları nedir? Veya başka bir ifadeyle neye nereye kadar tahammül edilmeli sabır gösterilmelidir? Bu konuda "Öteki"ne sınırsız istediğini söyleme ve yapma yetkisi verilecek mi? Bu ve benzeri sorulara ayetler ışığında cevap aranacaktır. Öncelikle kim için sabır? Nasıl bir sabır? sorularına cevap bulmaya çalışacağız.

²⁶ Bayraktar Bayraklı. *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*. (İstanbul: Bayraklı Yayınları 2013), 7:75-76

²⁷ Hucurat 49: 13.

²⁸ Münafikun 63:8.

²⁹ Bkz. Bakara 2:13;

³⁰ Sağır-Dikici. "Yunus Emre'nin Humanizm Görüşü Perspektifinden Ötekileştirme Problemi", s.786.

Kim İçin Sabır/Tahammül?

“Sabır” kelimesi “li” edatıyla kullanılıyorsa biri adına veya bir şey için direnç göstermek anlamına gelir. Ayetlerdeki kullanım bunu destekler örneğin; “*Rabbinin rızası için sabırlı ol!*”³¹

Sabrın kim için hangi gerekçelerle olması gerektiği hususunda Fahrüddin er-Razi (ö.606/) söz konusu ayeti tefsir ederken şu açıklamaları yapar:

Bağışta bulunup, iyilik yaptığında, başa kakmayı ve yaptığın işi büyütmeyi bıraktığın için sabret yani, Rabbinin rızasını gözettiğin için, böylesi davranışları bırak. Malını verip tasadduk ettiğinde, karşılık bekleme. Bu karşılık beklememe, Rabbinin rızası için olsun. Müddessir surenin başında sana bazı şeyler emrettik, bazı şeyleri yasakladık. Binâenaleyh Rabbinin emrinden ötürü, o emredilenleri yap, nehyedilenleri terket. Buna göre, sanki şöyle denilmek istenmiştir: Bu ayetten önce, bir takım şeylerin yapılması, bir takım şeylerin de yapılmaması mükellefiyeti yer almış; bu ayette ise, o şeylerin yapılıp yapılmamasının gerekçesi açıklanmıştır ki bu da, Allah Teâlâ'nın rızasını elde etmedir.³²

Allah rızası gözetilerek yapılan amelin ve gösterilen sabır ve tahammülün neticesinin ne olacağını şu ayet güzel bir şekilde ortaya koymaktadır: “*Onlar, sırf Rab'lerinin rızasını kazanmak için sabreder, namazı tam gerektiği şekilde kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiklerimizden gizli-açık başkaları için harcarlar, kötülüğü iyilikle savarlar. İşte, ahirette erişilecek olan nihaî huzur böylelerine özgüdür.*”³³

Nasıl Bir Sabır/Tahammül?

Sabredilmesi ve tahammül gösterilmesi gereken durum ve şartlara karşı “nasıl bir sabır ve tahammül sergilenmesi gerekir?” sorusunun cevabını Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamberi muhatap olarak şöyle verir: “*Kararlı davranan elçiler nasıl sabrettiyse sen de öyle sabret. Onlar için aceleci olma...*”³⁴ Öncelikle sabır konusunda kimin örnek alınması gerektiği, ardından bu sabrın “güzel” bir şekilde olması gerektiği ortaya konmaktadır. Hem Hz. Peygamber'e hem de onun şahsında bütün Müslümanlara sabır konusunda nasıl hareket edileceği ilgili şu hatırlatma yapılmaktadır: Nasıl senden önceki peygamberler kavimlerinin eziyet, muhalefet ve kötü davranışlarına karşı senelerce yılmadan mücadele vermişlerse, sen de öyle çalışmaya devam et. Bunların hemen iman edeceğini, eğer iman etmezlerse Allah'ın onlara hemen azab indireceğini hiç düşünme.³⁵

³¹ Müddessir 74:7

³² Fahrüddin er-Razi. *Mefâtihu'l-Ğayb*. (Beyrut: Daru'l Fikr, 1401/1981). 30:195-196.

³³ Ra'd 13:22

³⁴ Ahkaf 46:35.

³⁵ Ebu'l A'la el-Mevdudi. *Tefhimu'l Kur'an*. Trc: Komisyon, (İstanbul: İnsan Yayınları 1987). 5:338.

Peygamberlerin sabır ve tahammül gösterdikleri gibi sabır edilmesi öğretildikten sonra bu sabrın niteliği de belirtiliyor; “*Sen güzelce sabır göster.*”³⁶ Sabr-ı cemil/güzel sabır, herhangi bir tahammülsüzlüğün, hoşnutsuzluğun, Allah’tan başkasına şikâyetin ve sızlanmanın olmadığı sabırdır.³⁷ Musibet sahibinin insanlar arasında olmakla birlikte, yüzünde sabır ve tahammülden dolayı hoşnutsuzluğun ve surat asmanın izinin görülmemesi aksine kendisini görenlere şefkat ve merhametle bakmasıdır. Hatta kendisine eziyet edenlere şefkat ve merhameti terk etmemesidir.³⁸ Bu çeşit sabırda başlarına yaşadığı sıkıntılardan dolayı şikâyet etme ve dert yanma yoktur. Hz. Yakub’un dediği gibi, “*Ben üzüntümü ve kederimi yalnız Allah’a açıyorum...*”³⁹ diyebilmek güzel sabır göstermektir. Yoksa bir takım sıkıntılarla karşılaşınca kavminin Hz. Musa’ya, “*Sen bize gelmeden önce de bize işkence edildi, geldikten sonra da...*”⁴⁰ demek güzel bir sabır ve tahammül örneği değil, aksine sızlanmanın ve aceleciliğin örneğidir.

Nasıl bir sabır gösterilmeli konusuna değindikten sonra nelere nereye kadar sabır ve tahammül gösterilmeli sorularının cevapları aranacaktır.

Nelere Sabır/Tahammül

Sabır kelimesi “ala” edatıyla kullanıldığında birine veya bir şeye karşı göğüs germek, tahammül göstermek anlamını taşır. Kur’an-ı Kerimde bu ifade kalıbı ile kullanılan ayetlere baktığımızda nelere sabredip tahammül gösterilmesi gerektiği konusunda fikir sahibi oluruz:

Halkın aleyhimize söyleyebileceği her şeye sabır/tahammül,⁴¹

Başımıza gelen musibetlere karşı sabır/tahammül,⁴²

İbadet etmede sabır,⁴³

İmtihan edildiğimiz şeylere sabır/tahammül,⁴⁴

Allah’a ve Resul’üne itaat etmede ve birbirimizle çekişmeme konusunda sabır/tahammül,⁴⁵

³⁶ Mearic 70:5.

³⁷ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, et-Taberi. *el-Camiu'l-Beyan an Te'viliyi'l-Kur'an*. (Tah. İslam Mansur Abdulhamid) (Beyrut: Daru'l Hadis, 1431/2010). 11:91.

³⁸ Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mansur el-Maturidi. *Te'vilatu Ehli's Sunne*. Thk. Mecdi Basallum, (Beyrut: Dar el-Kütübü'l İlmiyye 1426/2005). 10:199.

³⁹ Yusuf 12:86

⁴⁰ A'raf 7:129.

⁴¹ Müzzemmil 73:10.

⁴² Lokman 31:17; Hac 22:35.

⁴³ Meryem 19:65.

⁴⁴ Bakara 2:155.

⁴⁵ Enfal 8:46

Rabbimizin ayetleri bize geldiğinde iman ettiğimiz için bize hınç duyanlara karşı sabır,⁴⁶

Baskılara, zorluklara, bir de baskın anında olacıklara karşı sabır/tahammül,⁴⁷

İslam'a düşman olan müşrik, kâfir ve münafıkların çektirdiği eza ve cefaya sabır/tahammül,⁴⁸

Allah uğrunda karşılaşılabileceğimiz eziyetlere sabır,⁴⁹

Ayetleri dikkate alarak yaptığımız bu tasnif, nelere karşı sabır ve tahammül göstermemiz gerektiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Şimdi bu tasnifi, "sözlü sataşmalar" ve "fiili eziyetler" şeklinde iki genel başlık altında detaylandırarak ele alacağız.

Sözlü Sataşmalara Sabır/Tahammül

Kur'an, sözlü sataşma kimden gelirse gelsin bu sataşmalara karşı sabırlı olunmasını emretmektedir. "*Halkın [senin aleyhinde] söyleyebileceği her şeye sabırla katlan ve onlardan uygun şekilde uzaklaş.*"⁵⁰ Buna göre Resulü Ekrem'in gerek üstün ahlâkı gerekse tebliğ görevi onun kötülüğe kötülükle karşılık vermesini engelleyecek; dolayısıyla o, -korktuğu, âciz olduğu için değil- ödevi gerektirdiği için düşmanlarının haksız sözlerine, sataşmalarına katlanmayı bilecektir.⁵¹ Kaba davranışları ve yalanlamaları nezaketle karşılayarak tartışma ortamından tatlılıkla ayrılmak Allah'ı anmanın yanı sıra sabırlı olmayı gerektirir. Yüce Allah bütün peygamberlerine ve peygamberlere inanan "mümin" kullarına ısrarla sabırlı olmayı öğütlemiştir. Sabır bu davayı omuzlayacak kimselerin azığı, cephanesi, kalkanı, silahı, sığınağı ve korunağıdır.⁵²

Söylenilenlere sabretmeyi ve tahammül göstermeyi emreden ayetlere baktığımızda, "*dediklerine sabret.*"⁵³, "*söylediklerine sabret*"⁵⁴ ve "*ne derlerse desinler, sen sabret...*"⁵⁵ gibi söylenilen ne olursa olsun ona tahammül gösterilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Bunun sebebi kanaatimizce şudur: "Söyleyecek sözü olan kişi muhatabına bu sözünü iletebilmek için, ondan gelebilecek sataşmalara ve dil uzatmalara sabır ve tahammül göstermek zorundadır. Aksi durumda siz anlatmanız gerekeni anlatamazsınız. Özellikle bu sataşmalar şahsınıza ise siz buna katlanmak

⁴⁶ A'raf 7:126.

⁴⁷ Bakara 2:177

⁴⁸ İbrahim 14:12; Ahzab 33:50.

⁴⁹ Ankebut 29:10

⁵⁰ Müzzemmil 73:10.

⁵¹ Heyet, *Kur'an Yolu*, 5: 487.

⁵² Seyyid Kutub. *Fi-Zilal'il Kur'an*. (Beyrut: Daru'l Şuruk, 1405/1985) 6:3747.

⁵³ Kaf 50:39.

⁵⁴ Sad 38:17

⁵⁵ Taha 20:130

durumundasınız. Ancak bu sataşma ve dil uzatmalar Allah'ın kitabı ve ayetleri ile ilgili ise, sabır devam etmekle beraber sergilenecek tavır değişir.

Müşrik ve inkârcıların ileri-geri konuşmaları Allah'ın ayetleri hakkında olsa da onlara tahammül edilmeli fakat tavır olarak, bu tür sözlerin gevelendiği ortamlar terk edilmelidir. *“Allah vahyinde size şu talimatı indirdi: Ne zaman Allah'ın mesajlarının inkâr edildiğini ve onların hafife alındığını duyarsanız, mevzu değişinceye kadar onlarla birlikte oturmamalısınız; değilse siz de onlar gibi olursunuz. Nitekim Allah iki-yüzlüleri ve inkârcıları, hep beraber cehennemde toplayacaktır.”*⁵⁶ Bu olumsuz konuşmaların yapıldığı bu tür ortamları terk etmek ötekileştirmeye bir tepki olarak kabul edilebilir. Zira müminler, en azından dinleri aleyhinde konuşulurken meclisi terk etmek suretiyle durumu protesto edecek, dinlerini korumak için gerekli tedbirleri alacaklardır.⁵⁷ Mü'min “ötekine” tahammül eder ama yalnızca sessiz ve tepkisiz kalmaz. Yapılan yanlışlara sessiz kalmak onu bir anlamda kabullenmektir. Çünkü bu beraberliğin devamında tavır koymayanlar açısından üç önemli zarar vardır: a) Bunu yapanların cüret ve cesaretlerinin artması, b) Böyle bir davranış karşısında tepkisiz kalan müminlerin giderek buna alışmaları, hatta etkilenmeleri; kutsal değerlerine yönelik hassasiyetlerinin zaafa uğraması, c) Güçlerinin yettiği ölçüde tepki göstermedikleri, bu mânada olup bitene razı oldukları için günahkâr olmaları.⁵⁸ Ayette de ifade edildiği gibi batıla rıza göstermek *“onlar gibi olmayı”* kabullenmek demektir.

Eziyetlere Sabır/Tahammül

İnsanların birtakım eziyet ve sıkıntılara karşı karşıya kalmalarının nedenlerinden birisi onların bu durumlarda sergileyecekleri tavırları ile denenmeleridir. *“İnsanlardan kimi vardır ki ‘Allah’a inandık.’ der, fakat Allah uğrunda kendisine eziyet edilince insanların işkencesini, Allah'ın azabı gibi sayar. Ama Rabbinden (sana) bir yardım gelse, andolsun: ‘Biz de sizinle beraberdik,’ derler. Allah, âlemlerin göğüslerinde bulunan (düşünceler) i daha iyi bilmez mi?”*⁵⁹ Çünkü bazı insanlar inanmadıkları halde “iman ettiklerini”⁶⁰ ifade ederler. Bu iddialarının gerçek olup olmadığı ancak sınanmaya tabi tutulduklarında ortaya çıkar. Bu durum şu ayetlerle dile getirilir; *“İnsanlar, imtihandan geçirilmeden, sadece ‘İman ettik’ demeleriyle bırakılacaklarını mı sanıyorlar?”*⁶¹ Bu denenme neticesinde *“kimlerin samimi, kimlerin yalancı oldukları ile kimlerin mü'min, kimlerin münafık olduğu”*⁶² ortaya çıkacaktır.

⁵⁶ Nisa 4:140. Ayrıca Bkz: En'am 6/68.

⁵⁷ Diyanet Vakıf Meali, Nisa 4:140

⁵⁸ Heyet, *Kur'an Yolu*, 2: 165.

⁵⁹ Ankebut 29:10

⁶⁰ Bakara 2:8.

⁶¹ Ankebu 29:2.

⁶² Ankebu 29:3, 11.

Mü'minler bazen inkârcılar tarafından birtakım eziyetlere maruz kalabilirler. Böyle durumlarda onlardan beklenen tavır sabretmeleridir. Zira Kur'an, Hz. Peygambere benzer bir durumda nasıl hareket etmesi gerektiği konusunda önceki peygamberleri örnek göstermiştir: *"Senden önce nice elçiler yalancı yerine kondu. Yalanlanmalarına ve eziyet edilmelerine rağmen sabrettiler. Nihayet yardımımız ulaştı..."*⁶³ Geçmiş peygamberlerin yaşadıklarından hareket ederek, ilâhî yardımın geleceği konusunda emin olmak, onların da yalanlandığı ve eziyet gördüğünü bilecek görevinde gevşeklik göstermemek, cesaretini elden bırakmamak gerektiğine işaret etmektedir.⁶⁴ Böylelikle çıkılan bu yolda birtakım eziyetlere maruz kalmanın ve bunlara tahammül göstermenin işin doğasında olduğu ifade edilmektedir. *"Kâfirlere ve münafıklara boyun eğme. Onların eziyetlerine aldırma. Allah'a güvenip dayan, vekil ve destek olarak Allah yeter."*⁶⁵

Bir nimeti veya lütfu elde etmek için bazı sıkıntılara katlanmak gerekir. Bu konuda peygamber ve ona tabi olanlar benzer meşakkatlere tahammül etmek zorunda kalabilirler: *"Öncekilerin başlarına gelenlerin bir benzeri sizin başınıza da gelmeden, cennete girebileceğinizi mi düşünüyorsunuz? Baskılar ve zorluklar onları öyle sarmış, öylesine sarsılmışlardı ki Allah'ın elçisi ve beraberindeki müminler "Allah'ın yardımı ne zaman?" diyecek hale gelmişlerdi. Bilin ki Allah'ın yardımı yakındır"*⁶⁶ Böyle durumlarda baskı ve zorluklara tahammül gücünü arttıracak en önemli unsur Allah Teâlâ'nın inananları yalnız bırakmayacağına inanmak ve Hz. Peygamberin hicret yolculuğunda yaşadığı zorluk ve takibatlar karşısında Hz. Ebubekir'e söylediği; *"Üzülme, çünkü Allah bizimle beraberdir."*⁶⁷ ifadesini unutmamaktır.

Mü'minler karşılaştıkları eziyetler karşısında yılmamalı dik durmalı ve muhataplarının yüzlerine şunu haykırabilmelidirler; *"...sizin bize çektiğiniz eza ve cefaya rağmen direneceğiz: sağlam bir dayanak arayan herkes de sadece Allah'a güvenip dayan-sın!"*⁶⁸ zira bu tavır direnme ve mücadele etme ruhunu güçlendirecektir.

Kendisine yapılan eziyetlere rağmen, Hz. Peygamber "vasıfsal öteki" olarak nitelenenlere karşı nefret söylemi ile bir "ötekileştirme" tavrı içerisine girmemiştir. İslam'a davet ettiği Taiflilerin eziyetlerine karşı sabır ve tahammül göstermiştir. Bununla da yetinmemiş "içlerinden inananlar çıkar" diye onlar için dua etmiştir. Bu nedenle vahyin inşa ettiği Hz. Peygamber ve Müslümanlar Ehl-i Kitap mensuplarının yaptığı gibi hiç kimseyi ötekileştirmemişlerdir. Vahiy, üstünlüğü isimlere atfetmez, üstünlüğü sıfatlarla belirler. Güzel ve üstün sıfatlara sahip olan Allah katında üstün olandır. Kerameti kendinden menkul üstünlük iddialarını boşa çıkarır: *"Onlar: 'Yahudi veya Hristiyan olmadıkça hiç kimse cennete giremez!' diye iddia ederler.*

⁶³ En'am 6:34.

⁶⁴ Bayraklı, Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri. 6:291

⁶⁵ Ahzab 33:46.

⁶⁶ Bakara 2:214.

⁶⁷ Tevbe 9:40.

⁶⁸ İbrahim 14:12

Bu onların kuruntusudur! De ki: “Eğer söylediklerinizde samimi iseniz, iddianızı kanıtlayın!”⁶⁹

Bu iddialara karşılık şöyle cevap verilir: “Evet, gerçekten her kim tüm benliğini Allah’a teslim eder ve iyilik yapanlardan olursa, Rabbi katında mükafatını görecekler; ve böyleleri ne korkacak, ne de üzülecekler.”⁷⁰

İslam’da “Övülen ve tavsiye edilen sabır ve tahammül, iman ve salih amelle hak ve hayır yolunda sabır ve tahammüldür ki bu; şecaat, sadakat, mertlik şîârıdır. Yoksa her kötülüğe katlanmak, her zillete boyun eğmek, pislikler içine düşüp de her ne pahasına olursa olsun, ondan çıkmaya, kurtulmaya çalışmamak, çabalamamak, ilişik etmemek, batılda, fenalıkta ne olursa olsun, saplanıp kalmak ve şerre rıza demek olan atalet, zillet ve meskenet ile çöküşten ibaret bulunan duygusuzluk değildir”⁷¹

“Öteki” nin yaptığı haksızlık ve eziyetlere karşı da sonsuz sabır ve tahammül de yoktur. “Eğer size bir eziyet verilerse, karşılığında onun kadar yapınız. Sabrederseniz daha iyidir.”⁷² Eziyet edenlere karşılık verilmesine rağmen yine de Allah, Resulüne ve onun şahsında Müslümanlara, eğer sabır gösterirlerse, yani kötülüğe dengiyle dahi karşılık verme arzularını dizginleyip mukabelede bulunmazlar ve bu haklarını kullanmazlarsa bunun sabır erdemini kazanmış kişiler için daha hayırlı olacağını bildirmektedir.⁷³ Fakat bu eziyetler saldırı boyutuna ulaştığında, Mü’minler kendilerini koruma hakkına sahiptirler: “...Kim size saldırırsa, onun size saldırdığı kadar siz de ona saldırın...”⁷⁴

Bütün bunlar müşrik, inkârcı ve münafıklardan gelecek eziyet ve saldırılara karşı nasıl hareket edilmesi gerektiğini gösteren ilkelerdir. Yapılan eziyete misliyle karşılık vermek kazanılmış meşru bir hak olmasına rağmen sabır gösterip durumun Allah’a havale edilmesi Kur’an öğretisinin temelde hiçbir kimseyi “ontolojik öteki” olarak görmemesinin sonucudur. Zira bu öğretinin temeli öldürmeye ve yok etmeye değil, yaşatmaya dayalıdır. “İşte bundan dolayı İsrâiloğulları’na şöyle yazmıştık: “Bir cana kıymaya veya yeryüzünde fesat çıkarmaya karşılık olması dışında, kim bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir can kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur.” Şüphesiz peygamberlerimiz onlara apaçık deliller getirdiler. Ama bundan sonra da onların çoğu yeryüzünde taşkınlık göstermektedirler.”⁷⁵ Bu ilke Allah tarafından insanlara gönderilen dinin temel dayanak noktasıdır. Fakat maa-

⁶⁹ Bakara 2:111.

⁷⁰ Bakara 2:112.

⁷¹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur’an Dili*, (İstanbul: Azim dağıtım 199) 9:434.

⁷² Nahl 16:126

⁷³ Heyet, *Kur’an Yolu*, 3: 354.

⁷⁴ Bakara 2:194.

⁷⁵ Maide 5:32.

lesef ayette de ifade edildiği gibi “insanların çoğu yeryüzünde taşkınlık yapmakta sınır tanımadılar.”

Ne zamana kadar Sabır/Tahammül

Ötekilerden gelebilecek sözlü sataşmalara, sıkıntı ve eziyetlere ne zamana kadar sabır ve tahammül gösterilmesi gerektiğini daha peygamberliğinin ilk yıllarında Hz. Peygamber'e hitaben indirilen ve onu Hz. Yunus gibi davranmama konusunda uyaran şu ayette görebilmek mümkündür: “*Balığın yuttuğu kişi gibi olma, Rabbinin kararı/hükmü gelinceye kadar sıkıntılara sabret...*”⁷⁶ Başta peygamberler olmak üzere inanan herkes sabır ve tahammül konusunda kendi kafasına göre hareket edemez. Allah'ın o konudaki hükmünü, emrini dikkate almalıdır. Hz. Muhammed'in, Hz. Yunus'un yaptığı gibi yapmamasının istenmesinin nedeni şudur: Hz. Yunus, Ninova halkına elçi olarak gönderilmişti. Uzun bir süre onlara tebliğ etmesine rağmen ona iman etmediler ve onunla alay edip onu incitmeye devam ettiler. Bunun karşısında halkın bu tavırlarından usanan Hz. Yunus, öfkeleni ve aceleyle Allah'ın emrini beklemeden görev yerini terk etti. Allah Teâlâ da Hz. Yunus'u sabırsızlığı nedeniyle bir takım sınamalara tabi tuttu.⁷⁷

Maturidi (ö.333), “*Allah hükmünü/kararını verinceye kadar sabret*” ifadesini şöyle açıklar; Elçilik görevi konusunda Allah'ın Peygamberlerle ilgili hükmü üçtür:

Kavminden kaynaklanan eziyetler artsa da Allah izin verdiği sürece onların helakı için dua etmemek

Onlara karşı sıkıntı ve belalar artsa da Allah'tan izin gelmedikçe onları terk etmemek

Hayatlarından endişe etseler bile tebliğ görevini aksatmamak.⁷⁸

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, peygamberler ve onlara tabi olanlar karşı taraftan ne tür bir sıkıntı ve eziyet gelirse gelsin, Allah'ın emri gelmediği sürece ne görevlerini terk edebilirler ne de zorlarına gitse bile sabırdan ve tahammül göstermekten vazgeçebilirler. Yani hakikati insanların bir kısmı kabul eder bir kısmı inkâr ederse, iman edenler “*Allah aralarında hükmedinceye kadar sabretmekle yükümlüdür. Çünkü O, hükmedenlerin en iyisidir!*”⁷⁹

⁷⁶ Kalem 68:48.

⁷⁷ Mukatil b. Süleyman. *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*, (Tahkik Ahmet Ferit) (Beyrut: Dar el-Kutubül İlmiye, 1424/2003). 3:391; et-Taberi. *el-Camiu'l-Beyan an Te'viliyâ'l-Kur'an*. 11:56-57; el-Maturidi. *Te'vilatu Ehli's Sunne*. 10:158.

⁷⁸ el-Maturidi. *Te'vilatu Ehli's Sunne*. 10:157.

⁷⁹ A'raf 7:87; Yunus 10:109.

Kur'an kıssalarında sabır ve tahammül hakkında verilen dikkat çekici hususlardan biri, inanan kitlenin savunmada kalıp hiç saldırıya geçmemiş olmasıdır. Aksine, tahammülsüzlük gösterip ötekileştiren hep saldırgan taraf hep inkârcılar olmuştur.⁸⁰

Sabır/Tahammülü Arttıracak Unsurlar

Kimden gelirse gelsin belalara, meşakatlere, eziyetlere ve sıkıntılara sabır ve tahammül etmeyi arttıracak etmenlerin başında bunlarla niçin karşı karşıya kaldığımızı bilmek gelir. “ (Resûlüm!) Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberler de hiç şüphesiz yemek yerler, çarşılarda dolaşırlardı. (Ey insanlar!) Sizin bir kısmınızı diğer bir kısmınıza imtihan (vesilesi) kıldık; (bakalım) sabredekiler misiniz? Rabbin her şeyi hakkıyla görmektedir.”⁸¹ Ayette de görüldüğü gibi müminlerden, müşriklerin kendilerine verecekleri ezalara dayanmaları istenmekte; Allah'ın her şeyi hakkıyla görmektedir. olduğu belirtilerek, zalimlerin de, iman mücadelesinde sabır ve metanet gösterenlerin de, yaptıklarının karşılığını görecekları îma edilmekte ve müminlere teselli verilmektedir.⁸² Böylelikle bu tür olumsuzluklar ve zor durumlara karşılaşmanın ve bunlara sabır gösterip göstermemenin bir imtihan aracı kılındığı ortaya çıkmaktadır.

Mü'minin sabır ve tahammülünü arttıracak diğer bir etken de Allah'a olan teslimiyeti ve kulluktaki samimiyetidir: “Ey iman edenler, sabır ve namazla yardım isteyin! Şüphe yok ki, Allah sabredenlerle beraberdir.”⁸³ Ayette özellikle sabrın yanında namaz ile yardım istenmesinin gerekçesini bizzat namazın kendisinde aramak gerekir. zira namaz, Allah ile kul arasındaki ilişkiyi bir ömür boyu amelî olarak sürdüren en canlı ve sürekli bir ibadet olduğu için ayette bu ibadetin, insanın inancını ve inancı doğrultusunda oluşturacağı kararlarını güçlendirip eylemlerini dinî ve ahlâkî hükümler çerçevesinde geliştirmesine yardımcı olacağına işaret edilmektedir. Nitekim “Kuşkusuz namaz hayâsızlık ve kötülükten meneder”⁸⁴ mealindeki ayette de namazın bu tesiri açıkça ifade edilmiştir.⁸⁵ “Salat”ın Allah'a yaslanmak, “sabır” kelimesinin dik durmak anlamına geldiğini de dikkate aldığımızda; “sabır ve namazla yardım isteme”nin anlamı, zorluklar ve meşakkatlerle baş etmek istiyorsanız, Allah'a yaslanın, O'na güvenin ve bu güven sayesinde dik duruş sergileyin demektir. Zira sabır ve tahammül Allah'ın yardımı ile güçlenir ve artar: “Sabret! Senin sabrın da ancak Allah'ın yardımı iledir. Onlardan dolayı kederlenme; kurmakta oldukları tuzaktan kaygı duyma!”⁸⁶ Sabırlarının arttırılması için Allah'a yakaran ve bunun

⁸⁰ A'raf 7:75, 76,88; Nuh 71:7.

⁸¹ Furkan 25:20

⁸² Heyet, *Kur'an Yolu*, 5: 117.

⁸³ Bakara 2:153.45

⁸⁴ Ankebut 29:45

⁸⁵ Heyet, *Kur'an Yolu*, 1:118.

⁸⁶ Nahl 16:127.

neticesinde onları ötekileştiren Firavun'a karşı iman mücadelesinde zafere ulaşan "Sihirbazlar"⁸⁷ ve Talut'un ordusunda yer alan askerler⁸⁸ sabrın ve tahammülün nasıl arttırıldığının en güzel örneklerinden birini oluştururlar.

Öteki Olarak Görmeye Son Vermenin Şartları

Kur'an, başkalarına tahammülün sınırlarını şu ayetlerde net olarak ortaya koymaktadır. *"İnancınızdan dolayı size karşı savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan sürmeyen [inkârcılara] gelince, Allah onlara nezaketle ve adaletle davranmanızı yasaklamaz: çünkü Allah adil davrananları sever. Allah, yalnızca, inancınızdan dolayı size karşı savaşan ve sizi anayurdunuzdan süren veya [başkalarının] sizi sürmesine yardım edenlere dostlukla yaklaşmanızı yasaklar. Ve [içinizden] onlara dostluk gösterenlere gelince, gerçek zalimler işte onlardır!"*⁸⁹

Kur'an sadece "öteki"yi belirlemede değil, "düşman" kavramının kapsamını belirlerken de, İslâmiyet'i kabul etmeme değil, din konusunda Müslümanlarla savaşma, onları yurtlarından çıkarma veya çıkarılmalarına yardımcı olma kriterlerini esas almıştır.⁹⁰ Hatta Kur'an, saldırmayı, düşman olmayanlara düşmanlık etmeyi yasaklamıştır. Müslümanların düşmanları, sadece kendilerine saldıran, onlara düşmanlık edenlerdir. Dinleri ne olursa olsun, Müslümanlara saldırmayan insanlara haksız yere saldırmak yasaktır.⁹¹ Buna göre, Müslümanlara savaş açıp onlara haksız baskılar uygulamayan gayri müslimlerle iyi ilişkiler içinde olmanın ve hakkaniyete göre hareket etmenin yasaklanmadığı belirtilmiştir. Böylece Kur'an'ın müslüman olmayanları mutlak düşman ilân etme ve onlarla iyi ilişkiler kurmaktan sakındırma gibi bir amacının bulunmadığına açıklık getirilmiştir.⁹² Bu ayetlerde bireysel olarak "öteki" olarak görülenlere nasıl davranılması gerektiğinin belirtilmesinin yanında, Kur'an'ın, uluslararası ilişkilere de bir temel düstür getirdiği görülmektedir.

Şöyle ki, aslolan barış halidir ve dostane ilişkilerin sağlıklı yürüyebilmesi için şu iki şarta titizlikle uyulması gerekir: a) İyi niyetli olma ve bunun ilişkilere yansıtılması, b) Bu alanda yapılacak düzenleme ve uygulamalarda, aynı şekilde herhangi bir ihtilâf çıkması durumunda adalet ve hakkaniyetin esas alınması. İstisnâî olan hasmane ilişkiler içine girmenin gerekçesi ise karşı tarafın din özgürlüğünü ortadan kaldırmaya yönelik savaş ilân etmesi ve ülke güvenliğini tehdit eden fiili davranış ortaya koyması şeklinde özetlenmiştir. Dikkat edilirse Kur'an'ın bu konuda

⁸⁷ A'raf 7:126.

⁸⁸ Bakara 2:250

⁸⁹ Mümtetine 60:8-9.

⁹⁰ Heyet, *Kur'an Yolu*, 5: 315.

⁹¹ Süleyman Ateş. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyatı 1988) 9: 384.

⁹² Heyet, *Kur'an Yolu*, 5: 309.

ortaya koyduğu esaslar Müslümanlara imtiyaz tanıyan veya sübjektif değerlere bağlı ilke ve kurallar olmayıp objektif niteliktedir.⁹³

Elmalılı, gereken durumlarda, ayetlerde ifade edilen hususların tersine hareket edip düşmanlara karşı düşmanlık etmenin de, ilahi adaletin bir gereği⁹⁴ olduğunu ifade etmektedir.

Vasıf/niteleme olarak “öteki” kabul edilen kişiler bu vasıflarla nitelenmelerine sebep olan inanç ve davranışları terk ederlerse onlara karşı takınılacak tutum ve tavırlar da değişir. Zira Allah Teâlâ benzer durumda olanlara karşı nasıl hareket edilmesi gerektiği konusunda mü’minlere bilgilendirme yapmaktadır: “... *Eğer tevbe eder, namazı dosdoğru kılar, zekâtı da verirlerse artık yollarını serbest bırakın. Allah yargılayan, esirgeyendir.*” ve “*Eğer tevbe eder, namaz kılar ve zekât verirlerse, artık onlar dinde kardeşlerinizdir...*”⁹⁵

Vahiy genel manada kötüyü karşı iyi olmayı, kötülük yapana iyilik yapmayı tavsiye eder Zira; “*İyilikle kötülük bir olmaz; sen kötülüğü iyilikle karşıla. O zaman aranda düşmanlık olan kişinin can dostun olduğunu görürsün.*”⁹⁶ ayeti bu konuda sergilenmesi gereken tavrın ana ilkesini oluşturur. Nitekim bu kültürle yetişenlerden biri olan Yunus Emre’nin insan tasavvurunda yer alan anlayışa göre farklı dinlere sahip olmak, insanların birbirini sevmesinde engel olmamalıdır. O halde özellikle “din” olgusuna dayanılarak ötekileştirme yapılmaması gerekir. Yunus bu esası şu beytinde güzel bir şekilde dile getirir:

Sen sana ne sanırsan, ayruğa da onu san

Dört Kitabın manası, budur eğer var ise

Sabır ve Tahammülün İnsana Kazandırdıkları

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki sabretmek/tahammül göstermek “kararlılık ve azim gerektiren”⁹⁷ işlerdendir. Bu nedenle sabır gösterip, sorumluluklarını yerine getirenlere ve ötekilerden gelecek sıkıntılara tahammül gösterenlere Allah kendi ordularıyla yardım eder.⁹⁸ Onların yaptıkları planlar ve kurdukları tuzaklar, Allah için sabır gösterenlere zarar vermeyecektir.⁹⁹ Zira sabredip sıkıntılara tahammül göstermek mü’min için hayır kazanma¹⁰⁰ sebebidir.

⁹³ Heyet, *Kur’an Yolu*, 5: 315.

⁹⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 7:549.

⁹⁵ Tevbe 9:5,11.

⁹⁶ Fussilet 41/34.

⁹⁷ Al-i İmran 3:186

⁹⁸ Al-i İmran 3:125.

⁹⁹ Al-i İmran 3:120.

¹⁰⁰ Nisa 4:25.

Karşılaşılan zorluklara ve meşakatlere sabır ve tahammül göstermek kişinin o meselede sebatını, direncini ve cesaretini attırır: “... Eğer içinizde sabırlı yirmi kişi bulunursa iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer içinizde (sabırlı) yüz kişi bulunursa, inkâr edenlerden bin kişiye galip gelirler...”¹⁰¹

Sabretmek Allah'ın hak olan vaadinin¹⁰² gerçekleşmesi için ön hazırlıktır zira Allah muhsin olanların ecrini zayi etmez.¹⁰³ Sabır ve tahammül Allah'ın ihsanıdır.¹⁰⁴ Allah kendi rızası için sabredip tahammül gösterenlerle beraberdir.¹⁰⁵ Ayrıca Allah için sabretmek ve sıkıntılara tahammül göstermek Allah'ın sevgisini kazanma¹⁰⁶ sebebidir.

Allah'ın, inanan ve iyi işler yapanlara vereceği bazı mükafatlar sadece sabredenlere verilir.¹⁰⁷ Çünkü buna ancak sabredenler ve hayırdan büyük bir pay sahibi olan kavuşturulur.¹⁰⁸ Zira başlarına gelen musibetler ve sıkıntılar karşısında sabır ve tahammül gösterenlere müjdeler verilmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber; “İnsanların arasına karışıp onların ezâlarına katlanan bir müslüman, onlara karışmayıp ezâlarına katlanmayandan daha hayırlıdır.”¹⁰⁹ buyurarak insanlardan gelebilecek sıkıntılara tahammül göstermenin insanı yücelteceğini bildirmektedir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz; meşakkat ve eziyetlere katlanmak zordur fakat bunun neticesi güzeldir. Mevlânâ bu durumu şu güzel sözlerle ifade eder: “Aydın karanlık geceden kaçmaması, sabretmesi, onu nurlandırır, aydınlatır. Gülün, dikenin arkadaşlığına katlanması, sabretmesi de, ona çok güzel bir koku, latif bir renk verir.”

SONUÇ

Günümüzde “ötekileştirme” bir problem olarak devam etmektedir. Bu problemin temel nedenlerinin insanların sahip oldukları ideolojilerin ve çarpık inançların olduğu söylenebilir. Zira Kült eksenli medeniyet tecrübeleri, tarih boyunca kendi güç ve otoritesi için daima çevrede tutulan ve tarihten sürgün edilen “ötekiler”e kendilerini muhtaç hissetmişlerdir. Gücün tahakkümüne giren bilgi de bu süreçte “ötekileştirme”nin emrine verilmiştir.

¹⁰¹ Enfal 8:65,66.

¹⁰² Rum 30:60; Mü'min 40:55,77.

¹⁰³ Hud 11:115.

¹⁰⁴ Nahl 16:127-128.

¹⁰⁵ Bakara 2:153,249; Enfal 8:46,66

¹⁰⁶ Al-i İmran 3:146

¹⁰⁷ Kasas 28:80

¹⁰⁸ Fussilet 40:35.

¹⁰⁹ Tirmizi, Kıyamet:55.

Kur'an-ı Kerimde bir "öteki" den bahsedilir. Fakat bu "Öteki" olarak ifade etme, ontolojik bir "öteki" değil, bir vasıf/niteleme olarak "öteki"dir. İnanc farklılığı olan kişi ve gruplar da birbirlerine nispetle "öteki" olarak zikredilmektedir.

Kur'an, öteki görmeyi şartlara bağlamaktadır. Fiili bir saldırı olmadığı sürece "öteki"den gelebilecek olan her türlü sözlü sataşmaya, meşakkate, baskıya sabır ve tahammül göstermeyi tavsiye etmektedir. Hatta karşı tarafın yaptığı kötülüğe karşılık verebilme imkanı olduğu halde sabretmeyi ve tahammül göstermeyi şiar edinilmesinin daha hayırlı olduğu ifade edilmektedir.

Kur'an sadece "öteki"yi belirlemede değil, "düşman" kavramının kapsamını belirlerken de, İslâmiyet'i kabul etmeme değil, din konusunda Müslümanlarla savaşma, onları yurtlarından çıkarma veya çıkarılmalarına yardımcı olma kriterlerini esas kabul etmektedir. Sayılan bu olumsuz tavırları sergilemeyenlere karşı herhangibir "ötekileştirme" söz konusu değildir.

Eğer birlikte yaşama temel gaye ise herkes birbirinin inancına ve düşüncesine herhangi bir "ötekileştirme" eylemine girmeden sabır ve tahammül göstermelidir. Gerek "ötekileştirme" gerekse başka hususlarda olsun vahyin ne dediği esas alınmalıdır. Bazı yorumlar üzerinden hareketle dinin "ötekine" bakışının mahkum edilmemesi gerektiği gibi doğru bir bakış açısının da ortaya konulması elzemdir.

KAYNAKLAR

- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat 1988.
- Bayraklı, Bayraktar. *Yeni Bir Anlayış Işığında Kur'an Tefsiri*. İstanbul: Bayraklı Yayınları 2013.
- Burke, Peter. *Afişten Heykele Minyatürden Fotoğrafa Tarihin Görgü Tanıkları*, trc. Zeynep Yelçe (İstanbul: Kitap yayınevi, 2016).
- Heyet: Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş. *Kur'an Yolu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 2014.
- İbn Manzur. *Lisanü'l-Arap*. Beyrut: Dar Sadır, 1956.
- el-İsfahânî, Er-Râğib. *El-Mufredât fî Ğaribi'l-Kur'ân*. Thk: Muhammed Seyyid Keylânî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y.
- İzutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*. çev. Selahattin Ayaz, İstanbul: Pınar yayınları, 4. Baskı 2011.
- Kaya, İrfan. "Sosyolojik Düşüncede Avrupa-merkezcilik, Ötekileştirme ve Oryantalist Söylem Üzerine Post-kolonyal Bir Okuma ve Eleştirisi". CUID 21, sy. 3 (Aralık 2017): 1973-2008.
- Kutub, Seyyid. *Fi-Zilal'il Kur'an*. Beyrut: Daru'l Şuruk, 1405/1985.
- el-Maturidi, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mansur. *Te'vilatu Ehli's Sunne*. ^{Thk}. Mecdi Basallum, ^{Beyrut: Dar el-Kütübü'l İlmiyye} ^{1426/2005}.
- el-Mevdudi, Ebu'l A'la. *Tefhimu'l Kur'an*. Tercüme: Komisyon, İstanbul: İnsan Yayınları 1987.
- Mukatil, b. Süleyman. *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*, (Tahkik Ahmet Ferit) Beyrut: Dar el-Kutubü'l İlmiye, 1424/2003.
- er-Razi, Fahrudin. *Mefâtihu'l-Ğayb*. Beyrut: Daru'l Fikr, 1401/1981.

Sağır, Adem - Dikici, Erkan. "Yunus Emre'nin Humanizm Görüşü Perspektifinden Ötekileştirme Problemi". X. Uluslararası Yunus Emre Sevgi Bilgi Şöleni 6-8 Mayıs, (Eskişehir 2001).

et-Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir. *el-Camiu'l-Beyan an Te'viliyi'l-Kur'an*. Tah. İslam Mansur Abdulhamid, Beyrut: Daru'l Hadis, 1431/2010.

Türk Dil Kurumu. *Türkçe Sözlük*. TDK Yayınları, Ankara 2005.

Yavuz, Şevket. "İslam'ın Ötekileştirmeye Meydan Okuması Veya "Ontolojik Öteki" den "Vasıfsal Öteki"ne İntikalin Macerası". Marife Dergisi, yıl. 6, sayı.3, 2006, s.135-156.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Azim Dağıtım 1992.